

ОСОБЛИВОСТІ УНІВЕРСАЛЬНОГО ПРАВОНАСТУПНИЦТВА У СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ В УКРАЇНІ

FEATURES UNIVERSAL LEGAL SUCCESSION IN INHERITANCE LEGAL RELATIONS IN UKRAINE

Біленко В.І., к.ю.н., докторант

*Науково-дослідний інститут правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії правових наук України*

Стаття присвячена дослідженню універсального правонаступництва у спадкових правовідносинах.

Автором встановлено, що спадкування є підставою для універсального правонаступництва, тобто переходу права від спадкодавця до спадкоємця.

Визначено, що універсальному правонаступництву у спадкових правовідносинах притаманні такі ознаки як: безпосередність універсального правонаступництва; одночасність переходу до спадкоємців спадкового майна; перехід до спадкоємців прав та обов'язків спадкодавця в усій сукупності; перехід прав та обов'язків до спадкоємців у незмінному вигляді; безумовність і беззастережність актів прийняття спадщини та відмови від її прийняття.

Автором доведено, що не зважаючи на численні наукові праці науковців, на сьогодні окремі питання універсального правонаступництва у спадкових правовідносинах, залишаються недостатньо дослідженими.

Здійснено аналіз судової практики цивільних справ у спорах, що виникають із відносин спадкування, зокрема рішень Верховного Суду. Це дозволило дійти висновку про те, що спірні питання щодо універсального правонаступництва у спадкових правовідносинах вирішуються по-різному.

Доведено, що спадкове законодавство потребує оновлення, задля його удосконалення, єдності правильного застосування у судовій практиці та нотаріальній діяльності з метою повної реалізації спадкових прав в нашій державі.

Рекодифікація цивільного законодавства України сприятиме подальшому удосконаленню правового регулювання універсального правонаступництва у спадкових правовідносинах в Україні на шляху гармонізації національного законодавства з нормами права Європейського Союзу.

Ключові слова: цивільне право, спадкове право, спадкові правовідносини, спадкування, правонаступництво, універсальне правонаступництво, європейська інтеграція, рекодифікація цивільного законодавства.

The article is sanctified to research of universal legal continuity in the inherited legal relationships.

The author established that inheritance is the basis for universal legal succession, that is, the transfer of rights from the testator to the heir.

It was determined that universal legal succession in inheritance legal relations has such characteristics as: immediacy of universal legal succession; simultaneity of the transfer to the heirs of the inherited property; the transfer to the heirs of the rights and obligations of the testator as a whole; the transfer of rights and obligations to the heirs in an unchanged form; unconditionality and unconditionality of acts of acceptance of inheritance and refusal to accept it.

It is well proven an author, that not having regard to numerous scientific works of scientists, for today separate questions of universal legal continuity in the inherited legal relationships, remain investigational not enough.

The analysis of judicial practice of civil cases is carried out in snopax that arise out of relations of inheritance, in particular decisions of Supreme Court. This made it possible to conclude that controversial issues regarding universal legal guardianship in inheritance legal relations are resolved in different ways.

It is well proven that the inherited legislation needs updating, for the sake of his improvement, to unity of correct application in judicial practice and notarial activity with the aim of complete realization of probate laws in our state.

The recodification of the civil legislation of Ukraine will contribute to the further improvement of the legal regulation of universal succession in inheritance legal relations in Ukraine on the way to the harmonization of the national legislation with the norms of the law of the European Union.

Key words: civil law, inheritance law, inheritance legal relations, inheritance, legal succession, universal legal succession, European integration, recodification of civil legislation.

Постановка проблеми. Питання правонаступництва у спадкових правовідносинах в Україні завжди знаходилося в центрі уваги як науковців так і практиків.

Слушною є думка О. Кухарева про те, що категорія спадкового правонаступництва є фундаментальною, базовою засадою всього спадкового права. Термін « правонаступництво » розуміється як перехід прав та обов'язків, що належать одному суб'єкту, до іншого. При цьому основною характеристикою правонаступництва визначають зв'язок між правонаступником та правопопередником. Спадкове правонаступництво є історично першою формою правонаступництва, в якій найбільш повно виражена ідея тотожності прав та обов'язків, що переходять від спадкодавця до спадкоємців [1, с. 40].

О. Скрипник визначає інститут спадкування « складною системою конструкцій. Залежно від способу організації та побудови цілого із складових частин спостерігаються різні варіації конструювання спадкового наступництва. Дослідження палітри існуючих конструкцій спадкування на прикладі розвинених країн континентальної Європи дозволить акумулювати виявлені моделі спадкових від-

носин, сформулювати нове юридичне знання, з одного боку, та ретранслювати їх у національну юридичну практику, використати як засіб упорядкування правового матеріалу – з іншого » [2, с. 1].

Зауважимо, що підписання Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Україною [3], а також набуття статусу кандидата на членство в Європейському Союзі, зобов'язує нашу державу гармонізувати національне законодавство з законодавством Європейського Союзу.

Окрім того, запровадження воєнного стану в Україні негативно вплинуло на всі сфери суспільних відносин, включаючи спадкування. Активні бойові дії та тимчасова окупація ворогом окремих територій нашої держави значно впливають на реалізацію особами своїх прав у сфері спадкування. Саме тому, правова регламентація універсального правонаступництва у спадкових правовідносинах потребує чіткого законодавчого урегулювання, усунення колізій та проблемних аспектів, що можуть виникати у сучасних реаліях.

Варто зазначити, що рекодифікація (оновлення) цивільного законодавства України актуалізувала дослі-

дження проблемних аспектів правонаступництва у сфері спадкового права, зумовила необхідність узагальнення й поглиблення аналізу використання категорії «універсальне спадкове правонаступництво» у правовій доктрині нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню спадкування приділялася увага у працях українських науковців, зокрема: О. Скрипник щодо юридичної конструкції спадкового права [2]; О. Колінько, А. Ширимета щодо механізму реалізації спадкових правовідносин в умовах сучасності [4]; К. Косяченко досліджено актуальну проблематику реалізації спадкових прав [5]; О. Кухарева щодо принципів спадкового права як визначальних засад подальшого оновлення спадкового законодавства України [6]; О. Малік щодо правової природи спадкового правовідношення [7]; О. Олійник, Є. Кривов'яз щодо правової природи спадкових правовідносин [8].

Окремим питанням правонаступництва у спадкових правовідносинах присвячені праці таких учених як: М. Бориславської щодо суб'єктів спадкового правонаступництва та суб'єктів (учасників) спадкових правовідносин [9]; В. Валах стосовно відмежування правонаступництва від суміжних явищ у цивільному праві [10]; О. Кіцили стосовно категорії правонаступництва в цивільному праві України [11]; О. Кухарева щодо догматичної конструкції універсального правонаступництва у сфері спадкового права [1]; В. Погребняк щодо переходу суб'єктивних цивільних прав і правонаступництва як категорії цивільного права [12]; І. Шляховської щодо переходу прав на обмежені у цивільному обороті об'єкти у порядку спадкового правонаступництва [13] та інших.

Не зменшуючи вагомості наукових напрацювань учених, зауважимо, що окремі питання універсального правонаступництва у спадкових правовідносинах, на сьогодні, залишаються недостатньо дослідженими, що зумовлює необхідність поглиблення та розширення дослідження в умовах рекодифікації цивільного законодавства та гармонізації з нормами Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правове регулювання спадкових правовідносин регламентується Книгою шостою «Спадкове право» Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), яка складається із наступних Глав: «Загальні положення про спадкування», «Спадкування за заповітом», «Спадкування за законом», «Здійснення права на спадкування», «Виконання заповіту», «Оформлення права на спадщину», «Спадковий договір» [14].

У відповідності до статей 1216, 1218 ЦК України спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців). До складу спадщини входять усі права і обов'язки, що належали спадкодавцю на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті [14].

Правонаступництво, забезпечуючи стабільність майнового обороту після смерті власника майна, визначає динаміку, рух прав та обов'язків від спадкодавця до його спадкоємців, а відтак становить «серцевину» спадкування. За своєю сутністю спадкове правонаступництво є правовим результатом повноцінної реалізації спадкового правовідношення, а поняття «спадкове правовідношення» та «спадкове правонаступництво» співвідносяться між собою як причина та наслідок [6, с. 165].

Варто зазначити, що спадковим правом урегулюються суспільні відносини правонаступництва, тобто наступництва одних суб'єктів цивільного права – фізичних, юридичних осіб, держави, територіальної громади та інших учасників, визначених у статті 2 ЦК України (спадкоємців) в правах та обов'язках фізичної особи, яка померла (спадкодавця). Об'єктом спадкового наступництва є спадщина (спадкове майно, спадкова маса), тобто вся сукупність прав та обов'язків спадкодавця, в яких він перебував на момент своєї смерті і які за своєю правовою

природою не є невіддільними від особи їх носія і здатні перейти до інших осіб.

Зміст статті 1216 ЦК України визначає, що права та обов'язки спадкодавця переходять до його спадкоємців як єдине ціле. Виняток можуть складати лише ті права та обов'язки, існування яких є невіддільним від особи спадкодавця і які, відповідно, припиняються з настанням його смерті (ст. 1219 ЦК України). Таким чином, спадкове правонаступництво традиційно розглядається як різновид наступництва універсального (загального) [14].

О. Малік вважає, що законодавство недостатньо регламентує положення про спадкування, що призводить до суперечностей у розумінні фундаментальних понять. На думку вченого, спадкуванням є врегульований законом порядок зміни одного суб'єкта у зв'язку з його смертю на одного або декількох осіб (спадкоємців) у порядку універсального правонаступництва. У порядку спадкового правонаступництва можуть переходити лише права та обов'язки, а не речі, зокрема, право власності на річ, а не сама річ [7, с. 107].

Досліджуючи проблематику реалізації спадкових прав К. Косяченко слушно зазначає про те, що спадкові спори є одними із найскладніших у сфері цивільного права, оскільки в них стикаються як майновий інтерес на об'єкти спадщини, так й етичний інтерес з боку родичів спадкодавця. У процесі спадкування виникають спори між спадкоємцями, спадкоємцями і нотаріусом тощо [5, с. 99].

Аналіз судової практики цивільних справ у спорах, що виникають із відносин спадкування, дозволяє дійти висновку про те, що спірні питання щодо універсального правонаступництва у спадкових правовідносинах вирішуються по-різному.

Постановою Верховного Суду від 27 березня 2019 року у справі № 2-1625/1997 [15] визначено, що «спадкування є формою правонаступництва, що реалізується спадкоємцем у межах обсягу спадкової маси та не включає процесуальні права й обов'язки спадкодавця, які ним не реалізовані за життя».

Під час розгляду *справи № 523/2357/20 Велика Палата Верховного Суду* розглядала питання процесуального правонаступництва у виконавчому провадженні та порядок застосування статті 1282 ЦК України щодо визначення меж відповідальності спадкоємців і порядку задоволення вимог стягувача на стадії примусового виконання рішення суду. Передаючи справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, колегія суддів Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду вважала, що з 5 жовтня 2016 року, з набранням чинності Законом України від 2 червня 2016 року № 1404-VIII «Про виконавче провадження» (далі – Закон України № 1404-VIII) [16], процесуальне правонаступництво у виконавчому провадженні в разі смерті боржника не допускається, а відповідне виконавче провадження підлягає закінченню на підставі пункту 3 частини 1 статті 39 Закону № 1404-VIII.

Проте Велика Палата Верховного Суду зазначила, що таке буквальне розуміння вказаних норм Закону України № 1404-VIII є помилковим. Положення щодо закінчення виконавчого провадження в разі смерті боржника (пункт 3 частини 1 статті 39 Закону № 1404-VIII) слід розуміти так, що вони стосуються серед іншого випадків, коли правовідносини не допускають правонаступництва [16]. Своєю *постановою Велика Палата Верховного Суду від 11 жовтня 2023 року у справі № 523/2357/20* [17] визначає, що процесуальне правонаступництво у виконавчому провадженні у разі смерті боржника (фізичної особи) є цілком можливим. У спірних правовідносинах до складу спадщини входить, зокрема, обов'язок із відшкодування шкоди, що належав спадкодавцю за життя. Цей обов'язок не припинився внаслідок смерті боржника та продовжує існувати. Оскільки спірні правовідносини допускають правонаступництво, державний виконавець повинен був

зупинити виконавче провадження та вирішити питання про залучення правонаступників.

Пунктом 101 постанови Великої Палати Верховного Суду від 03 листопада 2020 року у справі № 916/617/17 [18] визначено, що при вирішенні питання заміни учасника справи правонаступником та заміни сторони виконавчого провадження у разі смерті фізичної особи (боржника, відповідача) судам перш за все необхідно з'ясувати коло всіх спадкоємців померлої особи, а також встановити, чи пред'явлено кредитором вимоги до спадкоємців боржника.

Також, пункти 78 – 79 постанови Великої Палати Верховного Суду від 03 листопада 2020 року у справі № 916/617/17 [18] визначають, що «у разі смерті фізичної особи – сторони виконавчого провадження виконавець повинен перевірити, чи допускають відповідні правовідносини правонаступництво, чи ні. Якщо ж виконавче провадження було закінчене виконавцем, у тому числі у зв'язку зі смертю боржника, і виконавець при цьому не врахував відповідні вимоги чинного законодавства щодо можливого правонаступництва боржника, постанову про закінчення виконавчого провадження можна оскаржити в судовому порядку. У разі задоволення скарги можна вирішувати питання щодо заміни сторони виконавчого провадження правонаступником, у тому числі у зв'язку зі смертю боржника».

Вирішуючи справу № 643/4873/20 та приймаючи постанову від 10 листопада 2021 року, Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду дійшов висновку, що факт смерті відчужувача за спадковим договором до вирішення справи судом допускає правонаступництво, тому відповідно до положень статті 55 ЦПК України суди мають зупинити провадження у справі та вирішити питання про залучення до участі у справі правонаступника померлого відчужувача [19].

Окрім того, звертається увага на необхідності розмежування спадкування як універсального правонаступництва так і сингулярного правонаступництва, яке також регулюється в книгою 6 ЦК України. Стаття 1227 ЦК України передбачає право на одержання сум заробітної плати, пенсії, стипендії, аліментів, інших соціальних виплат, які належали спадкодавцеві (сингулярне правонаступництво) [14]. Постановою Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 14 лютого 2022 року у справі № 243/13575/19 [20] проаналізував ці аспекти й розмежував, коли має місце сингулярне правонаступництво, а коли – спадкування вказаних прав.

Слушною є окрема думка судді Верховного Суду у Касаційному цивільному суді В. Пророка від 20 вересня 2023 року у справі № 638/16540/20 про те, що «спадкування, яке, у тому числі, забезпечує правонаступництво щодо об'єктів цивільного обороту, у широкому розумінні має сприяти розвитку та стабільності суспільно-економічних відносин у країні. Успадковане майно може бути об'єктом різних правочинів на протязі тривалого періоду часу, може бути основою планування різноманітних суспільних відносин громадянами. Втручання у ці процеси через значні проміжки часу після смерті спадкодавця спадкоємців, які з будь-яких причин не знали про цю смерть, у контексті реалізації ними частини третьої статті 1272 ЦК України здатне негативно вплинути та ускладнити розвиток та стабільність суспільно-економічних відносин у країні. Отже, з цієї точки зору у загальному розумінні це також питання публічного інтересу – інтересу держави. А тому у цьому питанні має місце завдання щодо пошуку балансу між публічним інтересом держави та приватним інтересом конкретного спадкоємця» [21].

Наведені вище рішення Верховного Суду, в тому числі і окрема думка судді Верховного Суду у Касаційному цивільному суді В. Пророка показують досить непростий підхід до розуміння та тлумачення окремих положень чинного законодавства з тих правових проблем, які виникають на практиці в окремих цивільних спорах щодо правонаступництва у сфері спадкування.

Аналізуючи догматичну конструкцію універсального правонаступництва у сфері спадкового права О. Кухарев зазначає про те, що цілісність конструкції універсального спадкового правонаступництва забезпечується сукупністю таких чинників: 1) спадщина переходить до спадкоємців як єдине ціле; 2) безпосередність, яка виявляється у тому, що спадкоємець набуває спадщину безпосередньо від спадкодавця без попередньої передачі її третім особам; 3) одномоментність переходу спадщини до спадкоємців з часу її відкриття незалежно від часу прийняття та державної реєстрації; 4) права та обов'язки, що належали спадкодавцеві, переходять до спадкоємців у незмінному вигляді в тому складі, обсязі та вартісному виразі, які існували на час відкриття спадщини; 5) безумовність і беззастережність актів прийняття спадщини та відмови від її прийняття [1, с. 47].

На думку цього науковця «універсальність спадкового правонаступництва виступає принципом спадкового права, що визначає його зміст, напрямок правового регулювання та повною мірою охоплює всі інститути спадкового права. Саме тому сутність конструкції універсального правонаступництва як базової категорії спадкового права не обмежується поняттям спадкування, вміщеним у ст. 1216 ЦК України» [1, с. 47].

Висновки. Спадкування є підставою для універсального правонаступництва, тобто переходу права від спадкодавця до спадкоємця. Завдяки цьому правовому механізму права та обов'язки померлої особи, не припиняються, а продовжують своє існування як права та обов'язки іншої особи – правонаступника, спадкоємця.

Універсальному правонаступництву у спадкових правовідносинах притаманні такі ознаки як: безпосередність універсального правонаступництва; одночасність переходу до спадкоємців спадкового майна; перехід до спадкоємців прав та обов'язків спадкодавця в усій сукупності; перехід прав та обов'язків до спадкоємців у незмінному вигляді; безумовність і беззастережність актів прийняття спадщини та відмови від її прийняття тощо.

Аналіз рішень Верховного Суду підтверджує непростий підхід до розуміння та тлумачення окремих положень чинного законодавства у цивільних спорах щодо правонаступництва у сфері спадкування, а також доводить актуальність та доцільність подальших досліджень проблем правової регламентації універсального правонаступництва у спадкових правовідносинах як шляхом аналізу раніше діючого нормативного регулювання цих відносин та норм чинного законодавства України у цій сфері, так і визначення подальших перспектив упорядкування цього інституту.

Узагальнюючи вищевикладене, можемо зазначити, що спадкове законодавство потребує оновлення, задля його удосконалення, єдності правильного застосування у судовій практиці та нотаріальній діяльності з метою повної реалізації спадкових прав. Рекодифікація цивільного законодавства України сприятиме подальшому удосконаленню правового регулювання універсального правонаступництва у спадкових правовідносинах в Україні на шляху гармонізації національного законодавства з нормами права Європейського Союзу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кухарев О. Є. Догматична конструкція універсального правонаступництва у сфері спадкового права. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3 (90). С. 40-49.

2. Скрипник О. В. Юридичні конструкції спадкового права: теоретико-компаративістське дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О. В. Скрипник; кер. роботи М. Р. Аракелян; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. 21 с.
3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 30 листопада 2015 року № 984_011. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
4. Колінько О. О., Ширимета А. В. Механізм реалізації спадкових правовідносин в умовах сучасності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 67-70.
5. Косяченко К. Актуальна проблематика реалізації спадкових прав. *Political and Legal Studies*. Vol. 1, Issue 3 (September 2022). Рр. 94–100.
6. Кухарев О. Є. Принципи спадкового права як визначальні засади подальшого оновлення спадкового законодавства України. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 1. С. 163-167.
7. Малик О. В. Правова природа спадкового правовідношення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 105-107.
8. Олійник О., Кривов'яз Є. Правова природа спадкових правовідносин. *Legal Bulletin*, 2020. 84–90
9. Бориславська М. В. Суб'єкти спадкового правонаступництва та суб'єкти (учасники) спадкових правовідносин. *Університетські наукові записки*. 2019. № 3. С. 136-157.
10. Валах В. В. Відмежування правонаступництва від суміжних явищ у цивільному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 30 (1). С. 114-118.
11. Кіцила О. В. Категорія правонаступництва в цивільному праві України. *Інноваційні дослідження та перспективи розвитку науки і техніки у XXI столітті* : зб. тез доп. учасників Міжнар. наук.-практ. конф. до 30-річчя Приват. вищ. навч. закл. «Міжнар. економ.-гуманітар. ун-т ім. акад. Степана Дем'янчука» (м. Рівне, 19 жовт. 2023 р.). Рівне: ВПНЗ «МЕГУ», 2023. Ч 2. С. 39-42.
12. Погребняк В. Я. Перехід суб'єктивних цивільних прав і правонаступництво як категорії цивільного права: сутність і співвідношення. *Право і суспільство*. 2019. № 1 (2). С. 38-44.
13. Шляховська І. М. Перехід прав на обмежені у цивільному обороті об'єкти у порядку спадкового правонаступництва *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 212-216.
14. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
15. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 2-1625/1997 (провадження № 61-6331св18) від 27 березня 2019 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81107409>.
16. Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 року № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>.
17. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 523/2357/20 (провадження № 14-11цс22) від 11 жовтня 2023 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114757808>.
18. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 916/617/17 (провадження № 12-48с20) від 03 листопада 2020 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93217981>.
19. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 643/4873/20 (провадження № 61-9342св21) від 10 листопада 2021 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101211306>.
20. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у справі № 243/13575/19 (провадження № 61-11268сво20) від 14 лютого 2022 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103844358>.
21. Окрема думка судді Верховного Суду у Касаційному цивільному суді Пророка В. В. у справі № 638/16540/20 (провадження № 61-6761 св 22) від 20 вересня 2023 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114928948>.